

SÁGÁRÓL. Kósa László (szerk.). Argumentum – ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, 2006. 11–35., 19. Az egyházi adó mértékét és jelentőségét illetően nem Budapestre, hanem a dunántúli egyházkerületre kinn adatot Makkai, 1940. 62., mely szerint a kerület zárszámadás szerinti bevétele 1937-ben 1,7 millió pengő volt, a pénzben kivetett adóból származó bevétel hétszázezer pengő, ebből befolyt félmillió pengő, Makkai a gyülekezet tagjainak átlagos havi keresetét húsz-huszonöt, tehát évi kétszázötven-háromszáz pengőre teszi, ebből az egyházi adó fejéenként tizenhét pengő.

29. Kovács Ábrahám: A BUDAPESTI ÉV. REF. NÉMETAJKÚ LEÁNYEGYHÁZ EREDETE ÉS TÖRTÉNETE, 1858–1869 / THE HISTORY OF THE GERMAN-SPEAKING REFORMED AFFILIATED CHURCH OF BUDAPEST 1858–1869. D. Dr. Harsányi András Alapítvány Kuratóriuma, Debrecen, 2004. = A D. Dr. Harsányi András Alapítvány kiadványai. Baráth B. L. (szerk.). 10.

30. Belmissziókat azt az „egyleti tevékenységet nevezik, mely a külső szükség enyhítése mellett egyszerűsége és keresztényi és egyházas érzület megerősítésére és újra felköltésére törekszik az egyházközösségek veszélyeztetett vagy már teljesen elidegenedett tagjai között”. A belmisszió feladatai: „1. Az elveszettek fölkeresése és az eltévelyedettek visszatérítése”; „2. A veszélyben forgók megóvása”; „3. A szegények és betegek ápolása”; „4. A felebarátok hitbeli megerősítése”; „5. Az elszóródottak összegyűjtése”; „6. A meghasonlottak kiengesztelése”. PALLAS NAGY LEXIKONA.

31. Ravasz László: PRO MEMORIA. In: Ladányi Sándor: A MAGYARORSZÁGI REFORMÁTUS EGYHÁZ 1956 TÜKRÉBEN. EGYHÁZTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2006. 17–46., 18.

32. K. Farkas Claudia: RAVASZ LÁSZLÓ ÉS A MAGYARORSZÁGI ZSIDÓTÖRVÉNYEK. Századok, 133:4, 1999. 795–822. 807.

33. I. m. 814.

34. Vö. például: „Ma sem tudom eldönteni, mi volt jobb: a zsidóirtást három hónappal elhalasztani, vagy a tiltakozást a gyülekezetek előtt felolvasni? Én ma is a halasztás mellett döntenék.” Ravasz László: EMLÉKEZÉSEIM, 216.

35. Makkai Sándor, 1940. 58.

36. Az 1935. ÉVI ÁPRILIS HÓ 27-ÉRE HIRDETETT ORSZÁGGYŰLÉS FELSŐHÁZÁNAK NAPLÓJA 4. Athenaeum, 1939. VI. = Az 1935. ÉVI ÁPRILIS HÓ 27-ÉRE HIRDETETT ORSZÁGGYŰLÉS NYOMTATVÁNYAI. FELSŐHÁZ. NAPLÓ. 4. Az idézetek után kapcsos zárójelben az oldal száma és a bal (a) illetve jobb (b) hasáb betűjele.

37. Az oszloprendi berendezkedés arra utal, hogy egy társadalom tagjai mintegy oszlopokba szerveződve élik le az életüket a bölcsőtől a koporsóig, és az oszlopok közötti kapcsolatot az eltek tartják, melyek úgy helyezkednek el, mint egy klasszikus oszloprend fölött a timpanon.

38. Hatos Pál: A MAGYAR PROTESTANTIZMUS ÉS ESZMEI FORDULATA TISZA ISTVÁNTÓL RAVASZ LÁSZLÓIG. Múltunk, 1, 2005. 89–117., 114.

39. Némedi Dénes: DURKHEIM. TUDÁS ÉS TÁRSADALOM. Áron, 1996. 106. k.

40. I. m. 113. k. Az idézet Durkheim egy magyarul meg nem jelent művéből való.

41. Ennek egyik első észlelője éppenséggel a református lelkészként szolgált Szeremlei Sámuel volt. Vö. Szeremlei Sámuel: VALLÁS-ERKÖLCSI ÉS TÁRSADALMI ÉLET 1848 ÓTA MAGYARORSZÁGON. Magyarországi Protestáns-egylet, 1874. = Protestáns Theológiai Könyvtár. Kovács Albert (szerk.). 1. = A MAGYARORSZÁGI PROTESTÁNS-EGYLET KIADVÁNYAI, 3.

42. Ifj. Leopold Lajos felfogásának explikációját l. Halmos Károly: A MAGYAR GAZDASÁG- ÉS TÁRSADALOMTÖRTÉNET-ÍRÁS A KAPITALIZMUS SZELLEMÉRŐL. In: SZELLEM ÉS ETIKA. A 100 ÉVES A PROTESTÁNS ETIKA című konferencia előadásai. Molnár Attila Károly (szerk.). Századvég, 2005. 153–173.

43. Hajnal István: AZ OSZTÁLYTÁRSADALOM [1943]. In: AZ ÚJ MAGYARORSZÁG. Miskolczi Gyula (szerk.). Magyar Történelmi Társulat, h., é. n. 163–200. = MAGYAR MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET. Domanovszky Sándor (szerk.). 5.

44. Fekete Károly: A BARMENI TEOLÓGIAI NYILATKOZAT. Kálvin Kiadó, 2009.

45. Kaser, K.: DER ERBFALL JENSEITS DER „HAJNAL-MITTEAUER-LINIE”. HISTORISCHE HAUSHALTFORMIERUNGSMUSTER IM SÜDOSTEN EUROPAS. In: WIENER WEGE DER SOZIALGESCHICHTE. THEMEN – PERSPEKTIVEN – VERMITTLUNGEN. Eder, Fr. X. – Feldbauer, P. – Landsteiner E. (szerk.). Institut für Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Universität Wien – Böhlau, Bécs – Köln – Weimar, 1997. 163–181. = KULTURSTUDIEN. BIBLIOTHEK DER KULTURGESCHICHTE. Ehalt, H. Ch. – Konrad, H. (szerk.). 30.

Halmos Károly

A ZSIDÓ ASSZIMILÁCIÓRÓL

Görög Sándor: Repkényszaggatás – Önéletrajz, családtörténet, korrajz a 20. századból Akadémiai Kiadó, 2011. 240 oldal, 22 képmelléklet. Ár nincs feltüntetve [3085 Fj]

„Kegyelmes Püspök Atyánk! Alulírottak azzal az alázatos kéréssel fordulunk Püspök Atyánkhoz, kegyeskedjék lehetővé tenni, hogy a gettó kápolnájában naponta hallgathassunk szent misét, és járulhassunk szent áldozáshoz. Valamennyien napi áldozók vagyunk, vagy azok szeretnénk lenni, és mostani kérésztett helyzetiünkben az sújt legjobban, hogy »minden erő, buzgóság, önfeláldozás és vértanúság« (Kaszap István) kútforrásától, az oltáriszentségtől is el

vagyunk zárva, illetve csak vasár- és ünnepnapokon részesülhetünk kegyelmeiben.” A szombathelyi püspökhöz intézett levelet a memoár szerzőjének nagynénje írta 1944. május 18-án. Aláírta édesanyja, nagyanyja és még huszonkilenc személy. De az akkor tizedik évét betöltött Görög Sándor – aki már nem volt együtt a családjával – aligha ismerhette a többieket. Amikor később módja volt megtekinteni az elpusztított szombathelyi zsidók névsorát, megállapította, hogy csak néhány névre emlékszik.

Hogy a gettó kirekesztettségében – amelynek lakóit kevesebb mint másfél hónap múltán a csendőrség bevagonírozta és elindította Auschwitzba – mind a harminckét, méltóságától és egzisztenciájától megfosztott embert, azokat is, akik csak ezután szerettek volna mindennapi szentáldozók lenni, e lehetőség hiánya sújtotta-e leginkább, ahhoz persze kétség fér, s a szöveget segélykiáltásként kell olvasnunk. Görög Sándor szülei mindenesetre mélyen hívő katolikusok voltak. Olaszországi útjuk során bejelentkeztek a zarándokok pápai audienciájára. Édesanyja és nagynénje apácáknál nevelkedett. Mivel nem voltak őshonosak Szombathelyen (édesapja a helybeli kórház kórboncnok főorvosa volt), s társadalmilag nem érintkeztek zsidókkal, származásuk titkát legalábbis gyermekeik – Görög Sándor és nővére – előtt elrejtették. Mélyen interiorizáltak a Horthy-korszak hivatalos eszményeit, lelkesedtek az elszakított területek visszacsatolásáért, átélték a bolsevizmustól való félelmet, távol álltak életvitelükben is minden liberalizmustól, s késébeesett kísérleteket tettek a zsidótörvények alól való egyedi mentesítésre. Baráti körük a keresztény középosztályból, elsősorban az édesapa kollégáiból került ki, akik közül semmiben nem ríttak ki, s akikben nem is kellett csalódnuk. Súlyos kockázatot – az egész család elrejtését – talán nem vállaltak, de egyikük vitte el Görög Sándort a községi verbita rend szeminariumába, ahol túl is élte a vészkorokat. Ugyanez volt a terv nővérével is, őt apácák fogadták be, de tüdőgyuladást kapott, be kellett szállítani a szombathelyi kórházba, ahol egy nyilas boncmester, akinek valami személyes elszámolnivalója is volt a főnökével, fölismerte és följelentette. Az édesanyát (38), a nagyanyát (63) és a nővért (13) Auschwitzban azonnal a halálba küldték, mint ahogy elpusztultak a Budapestben élő apai nagyszülők is. Az édesapa dr. Mengele boncolóorvosa lett,

s ahogy egy túlélő kollégától, aki ezen a címen híres könyvet is írt, Nyiszli Miklóstól, értesülünk, zavart elmével halt meg. Egyedül a nagynéni jött vissza, aki aztán fölnevelte a visszaemlékezés íróját.

Görög Sándor gyógyszervegyész lett, és pályája sikerét mutatja, hogy ma a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja. Ezt a pályát azonban nem követem gyermekkorán túl, amelynek leírása könyvének a felét kiteszi. A becsületes siker, a megelégedettség a jól végzett munkával, a teljes élet élvezete szép és vonzó dolog, de a világirodalom híres valódi és fiktív memoárjai is akkor vesztik el általános érdekességüket (hacsak nincs speciális dokumentumértékük), amikor a hős sorsa jóra fordul, és élete valamilyen értelemben mintaszerűvé válik. Az a súlyos katasztrófa viszont, amely belecsp a gyermekkor idilljébe, általános érdeklődésre tarthat számot.

A zsidó asszimilációról van szó. A Görög család asszimiláns magyar család volt. Anyanyelvük a magyar volt. Az asszimiláció mindkét fontos szimbolikus gesztusát teljesítették; a névmagyarosítást már a házaspár szülei. A zsidó felekezetből való kitérés anyai oldalon egy nemzedékkel korábban bekövetkezett, az apa tizennyolc éves korában keresztelkedett ki. Beilleszkedtek a keresztény kisvárosba, nézeteik, szokásaik, hitteik azonosultak, illetve azonosak voltak a keresztény középosztállyal, elzárkóztak a zsidóktól, mélyen hallgattak családjaik eredetéről. A családfő, Szombathely első egyetemi magántanára, tagja lett különböző kluboknak és társaságoknak, amelyek összegyűjtötték a városi notabilitásokat, így a Rotary Clubnak, a múzeumok baráti egyesületének, sőt a Turul Szövetséget is támogatta. Mellékállásként a tisztviselő, a MÁV, a rendőr- és csendőrlégénység (!) szakorvosa, s alkalmilag – például a vakoknak – társadalmi munkában is végzett vizsgálatokat. Vezette az Országos Közegészségügyi Intézet szombathelyi fiókját. Törvényszéki orvos is volt. Kegyes adományokat küldött az egyház szegényeinek. Az édesanya kitűnt különös hitbuzgalmával; gyakori templomjáró volt, „*külcenedeket tartott, elzarándokolt az akkor nagy kultusz övezte Kaszap István jezsuita novícius székesfehérvári sírjához. Kapcsolatba került a Sziürke Nővérekkel, akiknek kápolnája nem messze volt a házuunktól. Mint kitűnő zongoristát, felkérték, hogy harmóniumozzon a vasárnapi miséken*”. (Mindazonáltal nem ők, hanem a

kórházzal szoros viszonyban álló betegápoló Annunciáta Nővérek próbálták a kislányt megmenteni.) Nem látszott semmi akadályt annak, hogy néhány nemzedék múltán, vegyes házasságokkal a zsidó eredet törölődjék, vagy csak kuriózumként őrződjék meg, ugyanúgy, ahogy számos polgártársunk esetleg csak nevében őrzi szlovák, horvát, román, német vagy egyéb eredetű, s esetleg innen vagy más forrásból bír tudomással egyik-másik fölmenőjének származásáról.

A Görög família tagjai azok közé tartoztak, kiknek valamivel nagyobb esélyük volt a menekülésre, s akikről Bibó István híres esszéjében így írt: *„akiken valaki segített, igen nagy részben kikerestelkedettek, társaságbeliek, összeházasodottak, magyar szakmai és intellektuális közösségek tagjai vagy a szervezett munkásság mozgalmi közösségeinek tagjai voltak, vagyis olyanok, akik számára valamely szorosabb, zártabb közösség szolidaritásába való beletartozás adott menekülési lehetőséget és kapcsolatot”*. Az átláthatóbb vidéki és kisvárosi viszonyok ezt ugyanakkor megnehezítették: Görög Sándor megmenekülése az előbbire, nővére veszte az utóbbira példa. A család küzdelmei számos példát mutatnak a Bibó által ugyancsak említett bürokratikus merevségre, értetlenségre, rugalmatlanságra, ha nem rosszindulatra a hatóságok részéről. Az első zsidótörvény (1938. XV. tc.) bűvös dátuma, az 1919. augusztus 1-je ugyanis súlyosan érintette az édesapát, aki csak azon év október 6-án részesült a kereszttség szentségében, noha bizonyítani tudta (talán kegyes csalással), hogy a határnap előtt e szándékát mind a rabbinátuson, mind pedig katolikus egyházi szervek előtt bejelentette. Ez lett volna a kiskapu, amelyen – akkor még – elkerülhette volna a „zsidónak minősülést”. Vas vármegye alispánja el is fogadta a mentesítő tanúsítványokat, de a családi okirattár megőrzött egy néhány hónappal későbbi elutasító végzést: *„Egyben értesíttem, hogy az 1939. évi IV. tc. [a második zsidótörvény] végrehajtása tárgyában kiadott ... számú rendelet ... bekezdése Önre nem vonatkozik, miután idézett bekezdés világosan rendelkezik, hogy csak abban az esetben vehető figyelembe a kitérés szándékot bizonyító egyházi kivonat, ha a kikerestelkedés ténye az eredeti okmányból nem tűnik ki.”*

A kisiú emlékeit kivételesen gazdag és csodaképp fennmaradt családi archívum támogatja, de e tekintetben éppen a személyes emlékezet a döntő, amely szerint a zsidókérdés soha

nem került szóba a gyermekek előtt, és a más-ság semmilyen sejtelme nem árnyékolta gyermekkorukat. Ez valószínűtlenül hangzik, de nincs okunk kételkedni abban, hogy amikor az édesapa végül az utolsó pillanatban feltárta a családi titkot, az a meglepetés teljes erejével hatott. *„Ha visszagondolok apámmal való 1944. április elején folytatott, sorsdöntő beszélgetésünkre, rádöbbenek, hogy ez a szó: zsidó, korábban otthon szinte el sem hangzott.”*

Görög Sándor figyelmét – miközben hálás a szép gyerekkoráért, és fájdalommal tölti el szülei sorsa – nem kerüli el, hogy ez az „asszimilációs modell” visszatetszést is kelthetett a túlzott erőfeszítés, a túlzott azonosulás, a domináns kultúrával való tüntető egybeforrás s az identitásváltásnak megfelelően a múlt kitörlése miatt. Valószínűnek tartom, hogy ehhez a belső készíttést leginkább a katolicizmusban és annak rítusközösségében lehetett megtalálni. (Aki számára fontosabb volt a kontinuitás, azok valamilyen reformált keresztyén vallást, a legliberálisabbak talán az unitáriánizmust választották.) Az édesapa ennek megfelelően nemcsak a környező társadalomhoz, hanem felesége régebben katolizált, „úrjobb” családjához is adaptálódhatott (elhalt apósa – akitől, gondolom, unokája, Görög Sándor a keresztnevét kapta – ügyvéd és az I. világháborúban tiszt volt, míg saját apja kereskedő, majd magántisztviselő). A feleség családjá élt a szomszédban, saját szülei Budapesten. A szélesebb családnak mindkét ágon voltak olyan tagjai, akik közelebb maradtak a zsidósághoz. A református egyházat választók is, mások meg csupán nevüket magyarosították meg, de vallásukat megtartották. Ez utóbbiakkal – vagy ők velük – nem is tartották a kapcsolatot, s csak a háború után ismerte meg egyiküket. Ekkor kellett a gúnyos mondatot apai nagyapjáról hallania: *„Sokra ment a Szemző Sándor azzal, hogy a pressbaumi apácáknál neveltette a lányait.”*

Valóban, a Görög család története a minden tekintetben sikeresen induló asszimiláció katasztrófális összeomlásáról szól. S ha szabad ilyen súlyos és kényes kérdésben találgatni, Görög Sándor édesapjának megzavarodásában felesége és kislánya iszonyatos halála mellett az is közrejátszhatott, hogy teljes világa roppant össze. És éppen azért roppanhatott össze a teljes világa, mert teljesen asszimiláltak tudta magát. Hiszen enélkül reményt meríthetett volna kis-

fia megmeneküléséből, aminthogy gondolt is rá, s Nyiszli Miklóstól (beteljesítetlen) ígéretet vett, hogy megkeresi és gondjaiba veszi. Negyvennégy éves volt – még nem késő egy új élet felépítéséhez. Az élete azért vált folytathatatlanná, mert kivétel nélkül minden alapja megrendült és beomlott. A szorgalmas és törekvő munka, a racionális tudomány, a katolikus hit, a hazafiság, a bensővé tett konzervatív magyar úriemberség *alapzata*, valamint annak bizodalma, hogy e feladatok és eszmék lelkiismeretes teljesítése és követése biztonságot ad.

*

Fehér Ferenc emlékezetes tanulmánya Bibó ZSIDÓKÉRDÉS MAGYARORSZÁGON című klasszikus esszéjéről (BIBÓ ISTVÁN ÉS A ZSIDÓKÉRDÉS MAGYARORSZÁGON. *Holmi*, 1991. június, 719–741.) megörökítette Bibó egy színhagyomány útján terjedő kijelentését, hogy rehabilitációját az jelenthetné, ha újra kiadnák a ZSIDÓKÉRDÉS-t, mert az továbbra is aktuális. Ez bizonyos értelemben igaz volt, és igaz ma is, amennyiben örök példát adott az antiszemita sztereotípiák morális indíttatású szétbontására, hierarchizálására és mérlegelésére. Valószínű például, hogy kevés olyan szó-bűnös felelőse és képviselője van a „*Bibó-fejletésnek*” a magyar szellemi életben, mint ennek az elterjedt kifejezésnek a megteremtője, Csurka István, aki a rendszerváltás óta ernyedetlenül terjeszti uszító rémálmait a zsidó összeesküvésről. (Amikor 2003-ban lapjában EGY MÍTOSZ ÖSSZEOMLIK címen közölte a gázkamrák létét tagadó hírheft Leuchter-jelentést, Görög Sándor cikket írt az *Élet és Irodalom*ba, amely most könyvében is olvasható. „*Néhány hete Csurka a Nap-tévében adott egy interjút, amiben volt egy valódi emberi momentum: elmondta, hogy ilyenkor minden évben virágot visz édesanyja sírjára. Hát ez az, ami nem adatott meg nekem!*” S a gondolatmenet itt nem fejeződik be, hanem oda lyukad ki, hogy akik tagadják az elgázosítást, azoknak valamilyen magyarázatot kellene adniuk, hogy hívő túntek az emberek. „*Mikor és hogyan haltak meg? Hol vannak eltemetve?*”)

Más tekintetben azonban Bibó esszéje éppen, mert klasszikus, már nem aktuális. A megrendítő becsületességnek ez a monumentuma szerzője múltjával és szellemi környezetével is számot vet: a zsidókérdés egyik oldalának a szociális kérdést tekinti, s ennek kritikai analizisét is beépíti tanulmányába. A háború után azonban a

magyar zsidóság nagy részének elpusztulásával, majd a gazdasági viszonyok erőszakos megváltoztatásával a szociális kérdés jelentősége csökkent, s a mai antiszemitizmusnak – hiába öröklődtek tovább a sztereotípiák – semmilyen megfogható szociális tartalma nincs, hanem tisztán projektív jellegű.

Ebből következik az asszimiláció értéktartalmának megváltozása. A *Holmi* e számában Gyáni Gábor érdekes és újszerű érveket hoz fel amellett, hogy Bibó asszimilációkritikája a ZSIDÓKÉRDÉS-ben Németh László és Erdei Ferenc háború előtti vonalának folytatása, amelyet föltehetően ő maga is képviselt. Az asszimiláció lehetőségének, illetve lehetetlenségének mérlegelése a háború előtt (és időnként alatt) úgy jelent meg a népiek diskurzusában, mint amelyben – világnézeti irányukból következően – az asszimiláció tárgya, a „magyarság”, valami föltétlen értéket képvisel. S hiába társultak ehhez a XIX. század büszke és kitárt karú – durva változataiban erőszakosan magyarosító – nacionalizmussal ellentétben (ennek volt kései visszhangja a német eredetű asszimiláns Rákosi Jenő harmincmillió magyarja) önostorozó, sőt önbecsmérlő velleitások, amikor azt kutatták, hogy hol veszett el a magyar a magyarban, gyakran jelölték meg bűnbaknak a „híg” asszimilációt. A mély asszimiláció tehát abszolút érték, melynek vannak egyedi példái (ilyen volt Erdei szemében Sárközi Györgyé), de társadalmi méretekben való végrehajthatósága kérdéses.

Nagyon is meglehet, hogy ennek a diskurzusnak a szelleméből s Németh László elementáris hatásából valami megőrződött Bibó 1948-as írásában. Csak értékhangsúlyai változtak meg. A zsidóság helyére szorítása végül is Auschwitzba torkollott, ha ezért nem is felelősek a népi mozgalom társadalomkritikus töprengői. Ha azt olvasom Gyáninál, hogy „[n]em szakított Bibó egyebek közt a zsidó–magyar mint két külön történelmi entitás fogalmával sem, amit eredetileg Némethről vett át”, akkor azt kell mondanom, hogy pontosan az a történelmi pillanat volt az esszé kiindulópontja, amikor a zsidóság megkülönböztetett történelmi entitássá változtatása a vészkorszakban bevezetett, nem kímélve az olyan asszimilánsokat sem, mint amilyen Görög Sándor édesapja volt, aki – már foglalkozása révén is – távol állt a szociális jellegű zsidókérdéstől, a zsidó kapitalista vagy a zsidó földbérlő típusától. Bibó nem szólíthatta volna meg a

zsidókat, nem beszélhetett volna a zsidókérdésről, nem kezdeményezhetett volna párbeszédet, ha nem beszél zsidókról és magyarokról. Ez akkor és ott semmiképpen sem jelentette annak tagadását, hogy lehet(ett) magyar zsidónak és zsidó magyarnak lenni. Magyarán ez a kritikai megjegyzés Bibó egész írásának nullifikálását jelenti.

Más kérdés, hogy az asszimiláció totális bukáását is jelentő emberirtás után, a háború végétével újrászövődtek a szálak, s egyebek mellett megjelentek régi és új asszimilációs programok, amelyeket Bibó – egyebek mellett – tárgyilagosan számba is vett. Nagyritkán a moralitás tesz zseniálissá, az erkölcsi sokk kiszabadít a világnézeti szűklátókörűségből, s Bibó a maga leíró szociológiai, társadalomlélektani szemléletével immár nem tulajdonít sajátos, abszolút értéket az asszimiláció tárgyának, a „magyarságnak”, s ezért asszimilációkritikája, illetve kételyei egészen mást jelentenek, mint a háború előtt. Ezért veheti föl teljes súllyal a *magyar* morális felelősséget az asszimiláció összeomlásában, ami mögé fölrajzolja azt, amit ő a társadalomfejlődés zavarainak nevez, s ezzel szerez jogot, hogy morális kritika nélkül azokat a komponenseket is fölvehesse, amelyek a zsidóság részéről nehezítették az olyannyira vágyott asszimilációt. A mi példánk – a Görög család a teljes asszimiláció irányába való elindulása – is megmutatott ebből egyet: némi elkerülhetetlen tisztázatlanságot és őszintétlenséget (nem az érzések őszintétlenségét!), a valóság egy részének szükségszerű le-takarását.

Ma ez a kérdés egészen másképp áll. A nemzeti asszimilációt a felszabadulás után sok kommunistává vált zsidóban nemzetközi, mozgalmi asszimiláció váltotta fel. (Ezt követi végig György Péter *APÁM HELYETT* című könyve.) Kísértetiesen hasonló helyzetek állhattak elő a gyermekek felvilágosítása tekintetében, mint Görög Sándoréknál. Egy bizonyos messianisztikus remény, hogy az új világ a zsidókérdést már ebben a nemzedékben eltörli, fölöslegesnek tüntette föl a gyermekek tájékoztatását származásukról, és sokan csak akkor kaptak észbe – típus történet! –, amikor ezek a gyermekek antiszemita szlogeneket kezdtek szajkózni.

Amikor a Kádár-korszaknak a diktatúra körülményei között könnyen palackba zárható antiszemitizmusa a rendszerváltással kiszabadult, majd mára fölerősödött (bár összehasonlíthatatlanul kevésbé, mint a cigányellenesség),

le lehetett vonni a következtetést az asszimiláció perspektívájáról. Eszerint a magyar zsidó vagy zsidó magyar (és persze a tudatosan disszimiláns zsidó zsidó) attitűdök eltűnése hosszú távon sem várható, és nem is kívánatos, függetlenül attól, hogy hány embert érintett az idő múlásával – főképp a házassági asszimiláció révén, s nem értelmiségi miliőben – „a zsidóság nyomtalan feloldódása az asszimiláló közegben” (Kovács András, idézi Gyáni). Ez volna ugyanis a teljes és befejezett asszimiláció, amit ma már aligha tarthatunk önértéknek.

A sorok írója negyedik generációs asszimiláns. Az eszerint számba vett első nemzedék „Mózes-hitű magyar” állami tisztviselő volt, dédapám rendőrkapitány, dédanyám iskolaigazgató (Nagyváradon). A második nemzedékben nagyapám hegedűművész volt, nagyanyám tanár. Ők léptek ki felekezetiükből, és vették föl a református vallást gyermekkorú apámmal, száz évvel ezelőtt. Végül orvos apám magyarsította a nevünket – talán művész nagyapám emléke miatt meglepően későn, a második világháború után, ami viszont döntés lehetett az asszimiláció kontinuitása mellett. Még én is Recht Sándornak születtem. Fölmenőim magyar zsidó kultúreberek voltak, akik azonban mindig zsidó származásúakkal kötöttek házasságot. Az asszimilációs láncot nyilván erősítette, hogy családomban – ellentétben a Görög család szinte teljes pusztulásával – nem volt halálos áldozata az üldöztetésnek. Apám antikommunista volt, s ezért származásomról mindig is tudtam. Berzsenyi-rajongó. (Anyám Adyért és Józsefért lelkesedett, nagyanyám Petőfiért.) Vallási tekintetben apám valamifajta deizmust képviselt. Egyedüli vallásos tevékenysége az volt, hogy esténként bensőségesen, de inkább az apai szeretet, mint a hit jegyében elimádkozta velem a miatyánkot, rám bízva, hogy kezdek-e ezzel valamit. Magam – ha szabad így kifejeznem – a magyar kultúra munkása vagyok, aki zsidó szokásokkal és zsidó bölcsességgel – néhány, a családban tréfásan alkalmazott jiddis szó kivételével – csak tanulmányaim folyamán ismerkedtem meg. Mégis, le kell vonnom a tanulságot, hogy nem nevezhető végbement asszimilációnak az, ahol a negyedik (és ötödik) nemzedék is számon tartja a maga zsidó származását (méghozzá lényeges momentumként és nem kalandos család-történeti anekdotaként), s sokan mások is számon tartják ezt.

Radnóti Sándor